

КАПКИ ОТ НИАГАРА В БЪЛГАРСКАТА КНИЖНИНА

Георги Н. Николов

DROPS OF NIAGARA IN BULGARIAN LITERATURE

Georgi N. Nikolov

The article by Georgi N. Nikolov follows the publications of Bulgarian authors related to the theme of the Niagara Falls and reflected in the Bulgarian literature and in the Bulgarian periodical press.

Странно е колко нашенци, оставили писмени следи за престоя си в далечни географски точки, сме забравили. Не ги познаваме и ни е чужда възхитата им от емблематични забележителности. От екзотични страни и народи. Или страданията им от години на заточение по затънтени краища. Замрели са вълненията на бъдещи хаджии във време оно, тръгнали към Божи гроб. Или, по думите на „аржентинеца“ Борис Шивачев – решили да пребродят света с отворени очи. Забвещали са ни любопитни пътеписи, кратки фрагменти в пожелтели списания, художествена епистола. Но от праха на забравата излизат още и още. Цветно допълващи представата на дедите ни за онова, що се крие отгатък селския баир. През планини и гори, отвъд морето, зад хоризонта. И, разбира се, в предварителните ни представи...

Това впечатление се допълва от темата за водопада Ниагара. Превърнат от Алеко Константинов в обобщен символ на природното могъщество. Пред който сънародниците ни трябва непременно да изразят възторга си. „Като отидох в Америка – споделя Павел Матев – казах на посланика, че искам да видя Ниагара. Той отвърна: Уморяват ме българите с тази Ниагара. Ниагара, та Ниагара! Питам другите посланици... вашите, като дойдат, искат ли да видят Ниагара? Не, отговарят те...“ – И тогава се замислих какво нещо е словото, българското художествено слово. Едно толкова кратко описание от Алеко на този водопад се е врязало в съзнанието на всеки българин: „Който може, нека опише тази картина; който може, нека я фотографира, нека я нарисува!... Аз не мога!“¹ (1). Затова е любопитно да

надникнем в страниците за нея от български автори „рано“ – малко преди Щастливеца и след него – някъде до 50-те г. на XX в. С тези редове не претендирам за изчерпателност колко са те. Някои се мяркат като любопитна новина в периодичните издания, спомената от чуждестранни автори. Или във вестници с преобладаващо религиозно съдържание – например „Зорница“ от 1871 г.² : „Течението на водата от толкоз време е изяло камъкът що е от долу към средата и така водопадът е зел един вид полуокръжен като сърп – четем във „Водопад Ниагара“. – Шумът на водите ся чува от пет часа далеч. Една мъгла ся дига постоянно от тях и като грее слънцето, всякога ся съставя дъга чрез отражението на слънечните лъчи през тази мъгла. Един малък параход, който носи име *мъгленица*, работи по реката долу и донася пасаджери близу до падающите води да гледат горе към чудесното омаевателно зрелище“. Текстът не е подписан. Но неговият създател успешно го е побългарил – обичайна практика за Възраждането ни. И е внесъл технически подробности, още нови и непознати по нашите места. Става дума за изградения през 1855 г. метален мост със „стълпове“: колко е дълъг, как няма по средата си подпорка и как минават по него „железните кола“. Ако присъстваше там бай Ганьо, несъмнено би сметнал колко оки барут му стигат, за да падне. Сега обаче ситуацията е друга. И ние с любопитство узнаваме „как ся е прехвърлил първият тел та ся е привързал на тези стълпове и после ся преминали други по дебели телове, та най сетне ся е направил тойзи як и украсен мост. Всичко нещо е лесно, след като го

изнамериш, но остроумният зидател на тойзи мост доста ся е мъчил доде сполучи в това исполинско предприятие. Когато изнамерено-то и сполучливо средство било много просто. Той зел на едно момче фърчилото (*учуртма*) и при канпът или връвката, с която обикновенно ся спуща фърчилото на горе, той притурил още един тънък копринен конец (ибришим), за да мине през един малък скрипец до средата на фърчилото и на край-т на ибришимът една малка топка от крушун. Тогава той спуснал на горе фърчило-то, на сгодно време, когато веял вятърът към отатъшният бряг, и като стояло фърчилото над желеамото място, той отпуснал полека-лека ибришимът и онази топка слязла право на долу, доде я хванал човекът, който стоял там, и той като потеглил привлякъл при себе си първо ибришимът, после по дебела връска, и най сегне и първийт тел на тойзи чудесен мост, който стои за памет на ученният негов зидател. Така при това чудо, станало от естеството, намерва ся и чудо, което показва какви препятствия е победил челоувеческий ум в извършванието на толкоз общеполезно дело“.

Предполагам, че авторът все пак е нашенец. Защото на финала на тази наивна инженерия изразява надежда, че ще се намерят момчета-българчета, които ще изградят нещо подобно. Например – мост над Дунава, без да бягат от физическия труд. А още – че не всички могат да станат писари и търговци. Докато за различните художества се чакат и наши изкусни майстори, много потребни за народния напредък...

Не по-малко любопитен е друг един текст: откъслекът „Ниагарский Водопад“, отпечатан в списанието месечник „Христианский свят“, издание на Методистката църква³ (3). Той също не е подписан. С помощта на пастор Бедрос Алтунян – председател на Арменските евангелски църкви в България, който направи справка в старите архиви, стана ясен авторът – Стефан Томов. Роден през 1850 в Котел, където добива началното си образование. Продължава го последователно в английския колеж „Сейнт Джулиън“ на остров Малта и в Цариград – Робърт колеж. Известно време, по препоръка на Петко Славейков, учителства в Ямбол. Но през 1874 г. е вече в Америка, а от началото на следващата – студент в Богословския университет „ДРЮ“ в град Медисън, щат Ню Джърси. От септември 1877 г. до декември 1878 г. работи като проповедник в методистка църква в Гилбертон, щат Пенсилвания, след което се връща у нас. Доктор по богословие, Стефан Томов е пастор до смърт-

та си през 1939 г. в София. Несъмнено, през „американския период“ от живота си посещава и Ниагара, много преди Алеко. За да си припомни след време в споменатия „Христианский свят“: „Първото впечатление не беше съвсем равно с умствения образ, когото нашето младежко въображение беше образувало. Но като стоехме на страшния бряг и гледахме в дълбочината долу, или като ся вгледахме в дивата борба на пенящата ся водна масса, която ся вижда да бърза с не съпротивима съдба в страшното си потъване в мъглявата голяма дълбочина чувството на неизмерима сила стана така живо, щото ние ся виждаше да стоиме самото присъствие на Всесилнаго! За векове този могъществен водопад е подигнал гласът си в свидетелство за големината на силата на природата и е привличал множество посетители от всяка страна. Като едно зрелище на величественна красота, то е послужило на по високите челоувечески нужди и е давало преизобилно задоволство на безбройните си посетители“. Бъдещият пастор обаче е съвременник на динамично столетие и отлично разбира това. В отлитащите страници на XIX век навлизат важни технически достижения. А те от своя страна променят индустриалния облик на Америка. И в творбата си съвсем логично авторът споделя: „Инженери и научни мъжие са пресметнали суммата на механическата сила, която ся прахосва тука, но само в най скоро време те са ся сериозно завзели да уползотворат поне една малка част, от петте милиона конски сили, и то е само от как Електричество-то ся е развило като един способ за разнасяние сила, че то ся е счело като практично да ся искара едно такова предприятие. Едва сега едно начало е успешно станало и преди идущата зима сто хиляди конски сили ще ся уползотворат за подкарвание разни фабрики, находящи се на близо, и за осветление градове на по големи расстояния. Всичко това и много повече ще ся усъществи без ни най малко да ся намали днешната хубост на прочутия водопад“. В този ред на мисли Томов напомня на читателите си, че през следващата 1893 г. се организира Всемирно изложение и който българин отиде, непременно да посети природния феномен Ниагара. Защото е „един от най великите примери на силата на природата и челоувеческата способност да впряга величественни енергии, за да извърши своите смели предприятия“. Именно това е видял и Алеко Константинов, за да го обезсмърти в творбата си „До Чикаго и назад“. Мисля, че в простичките, безхитростни редове на Стефан Томов живее дълбоката способност на човека

да усеща околния свят. Да разбира неопитомената му същност и да го вплита в ореола на Създателя – от една страна. От друга – да проумее хода на цивилизацията и да открие символиката им в крехко равновесие...

Стара истина е, че българинът обича природата и в лоното ѝ се чувства чист и добър. И където и да се намира, запечатва впечатленията си от нея в картини, песни, слово. Така е сторил в пътните си бележки „Ниагара“ и Генчо Пиръв, отпечатани в сп. „Възраждане“⁴ (4). Професор, член-кореспондент на БАН, дългогодишен ръководител на катедра към СУ „Св. Климент Охридски“, авторът е известен с мащабни изследвания върху педагогиката и психологията. Но като млад, и това е неговият голям шанс, получава възможност за специализация в Колумбийския университет в Ню Йорк: 1925–1927 г. По-късно впечатленията му от Ниагара намират място в споменатото списание неслучайно. През ученическите си години Пиръв сериозно се увлича от толстоизма, а „Възраждане“ е орган на толстоистите у нас. Обемът на самата творба е кратък и пресъздава тържеството на стихийната речна мощ. Див оркестър от звуци под диригентската палка на Вечността. Допустила по милост човеци с тленен взор до необхватната си същност: „Каква магическа трансформация на материята, Боже мой! Като че ли някакъв невидим философски камък се разпорежда над тази стихия! Тежка, плътна, като разтопен метал, маса се провлича над ръба на скалата. И веднага се преобразява в някаква все още тежка, но вече разцъфнала снежна стихия, която се свлича в бездната, като грамадна разчорлена от буките пряспа. Там понадолу вече всичко се губи и прелива в някаква снежна бурлива мъгла, която на бели облаци се вие над самата бездна, потъва в нея или понесена от ветровете, изникващи из тая неведомост, се разнася наоколо и освежава удивения зрител. И всичко това става под такта на такава очарователна стихийна музика! Някакво симфоническо съчетание от блясъци и тонове. Като че ли всяка капка, носеща свят от отражения и блясъци в своя овал, се слива с отраженията и блясъците на своите несметни сестри. И като че ли всяка падаща капка, вибрираща своя тон, превнася го към хармонията на тая стихийна симфония“. Същност, разказът на Пиръв започва със спомени за пътя му към Ниагара. За фабричните комини от двете страни на железния път и за полетата, нашепващи му с разноцветните си квадрати нещо родно и познато. Не пропуска да отбележи новопостроения огромен мост, свързващ САЩ и

Канада. А също – възхитата си от електрическата феерия в среднощните часове. Като философски заключава: „Може би този нощен вид на Ниагара представлява символа на гигантската среща между природа и цивилизация, с всичките им борби, трансформации и взаимопомощ“. Което прозрение навярно е и напомняне към читателите за потребността от разум. От равнопоставеност между двете понятия-символи, определящи нашето съществуване върху планетата Земя. Нещо, може би все още неосъзнато докрай и в наши дни. За жалост. За тревога. И смирение. Защото без тях стремежът към хармония е само лозунг, изпепеляван в атавизма на човешкото подсъзнание...

След Генчо Пиръв шафетата за Ниагара символично поема Златка Чолакова. Пътеписа си „Америка“⁵ (5) авторката определя като сбор от скици. При това – много подробни и картинно предадени. Подредени в самостоятелен раздел от „снимки“ в общ албум на възторга: „Ниагара сутрин“, „Пещерата на ветровете“, „Водопадът Подкова“, „Под водите на Ниагара“, „По въже над Ниагара“, „С параход под водопадите“, „Електрическа феерия“. Чолакова споделя сред видното немалко практически неща: колко са на брой прожекторите, на билион и колко милиона електрически свещи се равнява мощността им, колко хиляди автомобила минават дневно по моста между САЩ и Канада и пр. Но не това е основен акцент в разказа. Досегът с първичната материя измества всичко останало и сякаш връща хората в мига на сътворението им. Смаяни, очаровани и възторгнати от мощта на Твореца. Пращащ на тълпата, според делата ѝ, потоп или гълъб с маслиново клонче. Тление... или мир. Тук, между крайностите на естеството, е мястото на обикновените люде. Дошли жадно да се слеят, макар и за миг, с мащабите на вечността: „Колко много вода! Какъв мощен поток безспирно се увива горе по ръба и увисва тъй неочаквано, и с такава сила се блъсва долу о земята. Щом я докосне, мигновено се превръща на бял, млечен прах. И бучи и трескаво шуми. Струва ти се, че си оглушал. И само гледаш като на сън в лицето Ниагара. Приказно, неспокойно съществуване. Сребърен плащ покрива плещите му. Снежнотели лилии безспирно се сипят по диплите на мантията му, удрят се в камъните долу и изтръпват от болка. А над гордото чело е сложена царствена диадема от рубини, зюмруди и сафири – една дъга. Отивам още по-наблизо. Над нас ваят сега розови перли. Мигом се подават из водите белоснежни ръце на девойки, протегнати

към щедрия дар на небето. Потривам мокри очи за да видя, не сънувам ли. Някой захвърли камък в кипежа. И белоснежните, протегнати ръце мигом изчезнаха в сребърните талази. А от небето все тъй се сипеше водата и валяха безспир розови бисери...“

Доста по-лаконичен е в спомените си Гьончо Белев. През 1946 г. е делегат на Конгреса на славянската емиграция в САЩ. Плод на пътуването му дотам е книгата „Какво видях в Америка“⁶. Страниците са обагрени с политически наблюдения и оценки в духа на едно тревожно време. Когато се преразпределя светът, а начинът на мислене е подплатен с идеологически доктрини. Ала и тук над всичко делнично, антагонистично, недоверчиво и по човешки мимолетно, грее красотата: „Вечерно време, когато се стъмни, водопадите се осветляват разноцветно със силни прожектори откъм канадския бряг. Цяла феерия от цветове се разгръща пред човешкия поглед. Долу виждаш разтопен изумруд, над него къмба от розова пара, която се вълми, разтяга, къса; тежката спускаща се като лава вода става ту кървавочервена, ту оранжевожълта, за да блесне след малко ослепително бяла. Цветовете играят, преливат се едни в други, изчезват и пак се появяват. Човек се уморява от силата на впечатленията. Изведнъж го обхваща желание да бяга. Не може повече да понася красотата, той трябва да си откъдне. Но когато човек се отдалечи толкова, че да не чувства повече грохота на водопадите, обхваща го чувство на гордост, че все пак природата е подчинена от него. Ниагарските води са впрегнати в работа. Електроцентралите работят, движат машини и обливат със светлина човешките селища“.

Какво е общото в „снимките“ за водопада в разглежданите текстове? Преди всичко – непросторено възхищение от мощта на природата. От изкуството ѝ на неповторим ваятел. От разкриващата се красота, пред която човек се чувства едновременно тленен и нищожен. Мимолетен пред вечността и... съпричастен с философския модел на нейното съществуване. Несъмнено авторите съзнават, че са част от него. Чрез идеите за технологичен напредък, сякаш вплетени в пластовете стелеща се вода. Като едновременно опознават планетата и вметват в лоното ѝ динамично развиващата се цивилизация. Между тези два полюса в текстовете не съществуват противоречия. Първообразът и бъдещето на реалността откриват взаимната си обвързаност чрез мисълта на хората. На делата и идеите им. Тя ги смирява и увековечава в посланията на времето и пространството. Поднася им адмирациите на

обществото, за да дари впоследствие самото него с благата на електричеството, на фабричния напредък и добруването на личността. И на мечтите как и у нас видяното по други географски ширини ще пусне здрави корени. Защото и ние сме къшей от света така, както и нашенско е част от него... Аз пък си мисля колко са българските автори, писали като Алеко Константинов: „Ниагара! Дай боже всекиму да изпита такива блажени чувствования, каквито аз изпитах, като приближавахме Ниагарския водопад, а още повече, когато блесна с всичкото си величие пред очите ми това чудо на природата!..“ Много по-късно Йордан Радичков добавя: „Ако започне някой ден всемирен потоп, то мисля, че той ще започне с бученето на Ниагарския водопад, в дъждовен есенен ден, сив, неуютен, изпълнен с напрежение поради бученето на падащата вода...“

Не ми се ще да пропуснем и Марко Семов, както и редицата от нови имена, споделили впечатленията си от Ниагара след 1989 г. Тази любопитна статистика, с начало неизвестно кога в XIX в., заслужава да бъде превърната в стойностно проучване. Днес е лесно да се пътува до всички точки на света. Но сериозна част от по-старите пътеписи още очакват нов прочит. И пораждат може би странни размисли за панорамата на българските скиталчества по света. Например: колко българи са прекосили прохода Чилкут в разгара на Златната треска? Колко са били люшкани по палубите на китоловни кораби с харпун, омаяни от Моби Дик? Кой е първият нашенец в Чуждестранния легион и где е оставил кости? Кой е първият български пастор и на кой континент? Кой пръв е стъпил в Африка? Бил ли е някой на Атлантида, а друг – в безсмъртната прегръдка на тайнствената Шамбала? Кой кой е... и откъде е? Как му е името и какво добро е дал на хората около него? А още – докато я има България, ще видим ли издадена книга за Първите първи, прославили достойно родината? Всеки във възходящото си поприще така блестящо, че завистно да ги забравим и загърбим? Може би. Да, може би...

БЕЛЕЖКИ

¹ Георгиева, Ваня. Павел Матов: Литературни анкети. – София: Български писател, 1985.

² Цариград, г. 7, бр. 6, с. 45–46.

³ Свищов, 1892, кн. 5, с. 70.

⁴ С., год. XVII, февр. 1928, кн. 6.

⁵ София: издава Добромир Чилингиров, 1937.

⁶ София: Издателство на БКП, 1949.

